

Előszó

A valóság tünékeny, a könyvek szilárd szemtanúk – a múltó idő mementóiként sorakoznak polcainkon. Ismét eltelt egy év: az Országos Kriminológiai Intézet újabb éves gyűjteményes kiadványát, immáron a 48. Kriminológiai Tanulmányokat ajánlhatjuk az érdeklődő olvasók figyelmébe.

Van-e izgalmasabb és izgatóbb a bűnnél? A kriminalitás világát fokozott érdeklődés, feszült kíváncsiság övezi: a bűn örök és folytonos tárgya a kulturális fogyasztásnak, és terepe a megismerésre és megértésre vágyakozó kérdéseknek. Szorongásainkra sóváran várunk megnyugtató bizonyosságot: tudni akarjuk, hogyan és miért történhetett meg mindez, és vágyjuk a megerősítést, hogy a jövőben a tudás védelmet ad majd a veszélyekkel szemben.

Miért is követnek el szörnyű bűnöket egyesek (miközben mások meg nem)? Az ember a prehistorikus idők óta keresi a feleletet arra, mi lehet az ilyen tettek oka, hogyan, miért válnak tettessé elkövetők, miben mások ők, mint a törvénytisztelők – mi különbözteti Ábeltől Káint. A bűn és a bűnöző ember magyarázatára a hétköznapi gondolkodás, a naiv pszichológia is próbál feleleteket adni, többnyire mentálisan vagy erkölcsileg diszkreditálva a bűnös embert. Sokáig a tudományos igényű magyarázatok között is a biológiai és a morális megközelítések uralkodtak; némelyek kézenfekvőnek tűntek, mások megmosolyogtatónak. A tizenharmadik-tizenkilencedik század óta a tudományos gondolkodás – elsősorban az erre a kérdésre „szakosodott” kriminológia – egyre intenzívebben keresi a válaszokat: leíró elemzéseket és oksági teóriákat gyárt bűnről, bűnelkövetőről és bűnhódésról, rendszerez, klasszifikál, intervenciókat dolgoz ki, hogy azután, ha csak időlegesen is, teremtényét szemlélgetve megpihenhessen. Így születnek – David Garland elnevezéseit kölcsönvéve* – a „Lombroso-projektek”, vagyis a kauzális, magyarázó tudomány kialakítására törekvő elméletek, amelyek azon az előfeltevésen alapulnak, hogy a bűnelkövetők valamilyen tudományos módon elhatárolhatók a nem bűnözőktől; és „kormányzati projektek”, vagyis azok a programok, amelyek a bűnelkövetés társadalmi kezelése érdekében a bűnözéssel kapcsolatos nagy mennyiségű információ felmérésére törekszenek. Ám hiába a hosszas történelmi múlt, a szinte szakadatlan elméletalkotás, ha körbenézünk, mégiscsak azt látjuk, a bűn,

* Garland, D.: Of Crimes and Criminals: The Development of Criminology in Britain. In: Maguire, M. – Morgan, R. – Reiner, R. (eds.): The Oxford Handbook of Criminology, 3rd edition. Oxford University Press, 2002, 8. o.

miként a bűnös, itt van velünk, Káin és Ábel óta gyakorlatilag ugyanúgy, s egészében, mindenre kiterjedően ma sem tudunk magyarázatot adni az alapvető kérdésfelvetésekre. Tegyük hozzá mindjárt, igaztalan is lenne ezzel az elvárással élni egy olyan összetett emberi magatartás megértésére és magyarázatára, mint a bűnelkövetés. Teljességében valószínűleg egy megközelítés sem lehet önmagában alkalmas, egy teória sem értelmezheti az összes bűncselekményt vagy a bűnelkövetés valamennyi aspektusát, elemét.

Adódik persze a kérdés: vajon ment-e a kriminológia által a világ előrébb? Tudunk-e mást, hasznosabbat, használhatóbbat bűnről és bűnelkövetőről, mint eleink, vannak-e működő, pragmatikus előnnyel kecsegtető eredményei az évszázados törekvéseknek, hová, mire vezetett a tudományos megismerés, ha egyáltalán? Egy tanulmánykötetet ajánló/felvezető előszóban nem vállalkozhatunk arra, hogy elmélyüljünk ebben az episztemológiai felvetésben, és talán itt és most ez nem is feladatunk. A kötet szerzői, az intézet kutatói pedig nyilván töretlenül bíznak abban, hogy munkájuk, tevékenységük nem hiábavaló, s hogy ezt az írásaikban objektíválódo eredményeik is igazolják.

A Kriminológiai Tanulmányok legújabb, 48. kötete a kriminológia tudományterületét érintő aktuális kihívásokra, feladatokra reagáló kutatások, elméleti okfejtések gyűjteménye. Kutatóink a technikai fejlődés, a határok nélküli Európa, a posztmodern társadalom tüneteinek vizsgálata, elemzése alapján igyekeznek általános érvényű válaszokat megfogalmazni és a jogalkalmazói szakma képviselőit segítő tudományos adatokat, eredményeket közzétenni.

Tanulmánykötetünk Szabó Imre *A számítástechnikai adat mint elektronikus bizonyíték* című írásával indul, és a technikai, technológiai fejlődés által generált jelenségek, problémák elemzésével foglalkozó dolgozatokkal folytatódik. A Parti Katalin és Virág György által jegyzett *A szájbergerek és a bicikli – A kelet-európai gyerekek nethasználatának specifikumai* című, valamint a Kármán Gabriella – Nagy László Tibor – Szabó Imre – Windt Szandra munkáját bemutató *A szellemi tulajdon-jogokat sértő bűncselekmények kutatása* címet viselő tanulmányok kerültek még a kötet első blokkjába.

Szabó elméleti, kriminalisztikai fókuszú tanulmányában általános érvénnyel fogalmazódik meg, hogy speciális szabályok és jogintézmények vonatkoznak a számítástechnika és az online tér közvetítésével (fel- és kihasználásával) elkövetett cselekményekre. A számítástechnikai hálózati környezetben megvalósuló bűnözés elleni harcban „*a probléma oka az informatika sajátosságaiból adódik, nevezetesen, hogy a számítástechnikai adatok könnyen megsemmisülhetnek, eltűnhetnek, ráadásul a számítástechnikai adatokat másodpercek alatt meg lehet változtatni, mozgatni vagy törölni*”.

Parti és Virág tanulmánya a jogalkalmazás nehézségeiről a felhasználókra irányítja az olvasó figyelmét: a budapesti középiskolákban tanuló tinédzserek „netezési szokásait” mutatja be, és azt, hogy az internethasználat – médiában gyakran megjelenő – veszélyeit hogyan kezelik, értékelik a gyerekek. A csaknem 1200 fős mintán végzett kutatás eredményeit ismertető írás következtetése szerint *„ami az internethasználat veszélyeit illeti, a kutatások adatai alapján nem állíthatjuk, hogy az internet veszélyesebb lenne a korábbi médiumoknál [...]. Mindazonáltal a megkésett fejlődéssel együtt járó sajátosság, hogy a kelet-európai gyerekeket szüleik lemaradása nagyobb önállóságra készíteti a nethasználattal kapcsolatos problémák megoldásakor – legyen az technikai probléma vagy illegális, illetve káros tartalommal való szembesülés.”*

A kötet első tematikus, a technikai fejlődés által generált próbatételeket elemző blokkját egy nagyobb kutatói team által – a Hamisítás Elleni Nemzeti Testület (HENT) felkérésére – végzett, a szellemitulajdon-jogokat sértő bűncselekmények jellemzőit vizsgáló empirikus kutatás ismertetése zárja. A téma elemzésének különös aktualitást ad, hogy *„Míg az összes regisztrált bűncselekmények száma a vizsgált időszakban (2002 és 2009 között) három százalékkal csökkent, a szellemitulajdon-jogokat sértő deliktumoké megduplázódott. [...] Kétségtelen, hogy a digitális-információs forradalom a szellemitulajdon-jogok védelme terén is paradigmaváltást tesz szükségessé.”* A sokoldalú feldolgozás alapján a szerzők megállapítják: *„A megoldást a társadalom jelentős részének kriminalizálása helyett az üzletszerű bűncselekményekre koncentráló gyors és hatékony bűnüldözésben és felelősségre vonásban, az eljáró hatósági személyek szakismeretének bővítésében, a jogpropaganda, főként a fiatalok körében történő felvilágosító tevékenység fejlesztésében látjuk.”*

A digitális forradalom mellett napjaink másik nagy kihívása a világ globálissá, Európa határok nélkülivé alakulása. Ennek egyik negatív következménye, „mellékhatása” a határokon átnyúló konfliktusok megjelenése. A folyamat egyik – szintén rendszeres médiareprezentációval kísért – dimenziója a jogellenesen külföldre vitt gyerekek ügye, problémája. Gyurkó Szilvia *A jogellenesen külföldre vitt gyermekek – az esetek és az ellátórendszer jellemzői* című tanulmányában megállapítja: *„Az uniós csatlakozás óta évről évre növekvő számban fordulnak elő jogellenes gyermekelviteli ügyek is.”* Ezek az esetek súlyos traumát jelentenek a gyerekeknek és az érintett családoknak, ezért az ügyek háttérül szolgáló joganyag és az esetek jellemzőinek ismerete alapvetően javíthatja az esetkezelés hatékonyságát és csökkentheti a gyermekek viktimizálódásának esélyét vagy súlyát.

Az áldozatok helyzetének és büntetőeljárásban játszott szerepének egyik fontos jellemzője, hogy van-e lehetőség a megbékélésre (és az elkövetőnek a jóvátételre). *„Az elkövető találkozása a sértettel jelentős szerepet játszhat abban, hogy felmérhesse tette következményeit és a károkat, amelyeket a valóságban okozott, a sértettnek pedig segítheti*

a történetek feldolgozását és a megbékélést” – írja Barabás Tünde *A mediáció lehetőségei a büntetés-végrehajtásban* című tanulmánya bevezetőjében. A szerző a börtön-mediáció nemzetközi gyakorlatát körbejárva vizsgálja a módszer előnyeit, hátrányait, az érintettek mellett az intézmények és a társadalom szerepét is értékelve.

Egy társadalmat kriminalitása is jellemez: általános állapotáról sokat elárul a bűnözés, annak sajátosságai, volumene. A tanulmánykötet következő blokkja olyan elkövetési magatartásokkal (és motivációkkal) foglalkozik, amelyek érzékeny indikátorai annak, milyen világban, országban élünk. Utasi Judit *A gyűlölet-bűnözés háttere* című tanulmányában „*a gyűlölet motiválta bűncselekményeket kiváltó tényezőket, a gyűlöletett tipikus megjelenési formáit*” szemlélteti, bemutatva a gyűlölet-bűncselekmények kezelési lehetőségeit is; míg Póczik Szilveszter *A gyűlöletbeszéd és a holokauszttagadás szankcionálása a német nyelvű országokban* című írása a valamely társadalmi csoport megalázása, megfélemlítése céljából elkövetett szóbeli vagy írásbeli erőszak speciális jelenségcsoportjával foglalkozik. Póczik tanulmányában megállapítja: „*bizonyosak lehetünk benne, hogy a rasszista, gyűlöletkeltő magatartást és megnyilvánulásokat, valamint a holokauszttagadást és náci beszédet érintő politikai és társadalmi vita és az ahhoz kapcsoló jogalkotás, valamint a célszerűnek látszó jogi eszközök és megoldások körüli élénk diskusszió még távolról sem zárult le, sőt számos jel mutat arra, hogy mindennek még csak az elején tartunk*”.

Egy ország általános állapotának értékelésénél az is beszédes, hogyan reflektál a társadalom önmagára, egyes polgáira. A gyűlölet és annak különböző (a büntető igazságszolgáltatás számára is feladatot jelentő) megnyilvánulási formái nemcsak az Utasi- vagy a Póczik-tanulmányban megjelenő direkt, közvetlen formában érhetők tetten, de a társadalmi értékeket hordozó egyes személyek védelmében, az őket érő támadásokban is. Utóbbival foglalkozik Nagy László Tibor *A közfeladatot ellátó személyek elleni erőszak vizsgálata* című tanulmánya. A vizsgált jelenség kapcsán a szerző megállapítja: „*a cselekmények motívuma legtöbbször az elkövetők rendretutasítása. Az elkövetések hátterében felfedezhető a normák megbecsülésének hanyatlása, a jó értelemben vett tekintélytisztelt elutasítása, egyfajta virtusz, túlzott önérték megnyilvánulása, az alkoholos befolyásoltság szerepe, de nem egyszer a sértetti közrehatás is.*” Az empirikus kutatást bemutató tanulmány a vizsgálati eredmények (és a jogkövetkezmények) értékelése után az alábbi következtetést tartalmazza: „*Szükséges lenne a közfeladatot ellátó személyek konfliktuskezelő képzése, valamint célszerű volna a közvetítői eljárás e bűncselekményre történő kiterjesztése is.*”

A bűncselekmények elkövetése, a bűnözés rendkívül eltérő jelenségeket, magatartásokat foglal magában, és a társadalom szempontjából is igen eltérő következményei lehetnek. Egyvalami azonban mindenki számára egyértelmű: a bűnözésnek nagy ára van, és nemcsak morális, elvi síkon, hanem pénzügyi, gazdasági

szempontból is. Utóbbi járja körül Kerezi Klára – Kó József – Antal Szilvia *A bűnözés társadalmi költségei* című tanulmánya, amelyben a szerzők bemutatják a bűnözés költségszámításának nemzetközileg leggyakrabban használt módszereit, és kísérletet tesznek a magyarországi helyzet feltárására. „A szerzők, a 2009-es évet bázisévnek tekintve, összegzik a bűnözéssel közvetlenül összefüggő társadalmi kiadásokat, majd – más hazai kutatások és adatbázisok felhasználásával – a szekunder társadalmi hatásokat is számításba veszik.”

A bűnözés költsége (a maga teljességében) soha nem lesz számszerűsíthető, részben a rejtve maradó (latens) bűnelkövetés, részben pedig az igen nehezen „forintosítható”, nem vagyoni, érzelmi, erkölcsi károkozás miatt. Kármán Gabriella és Kiss Anna dolgozata *A hamis és meghamisított festmények azonosítása* címmel kriminalisztikai fókuszon keresztül foglalkozik a műtárgyhamisítás jelenségével és azzal az esztétikai, morális károkozással, amit a hamisítás, a nem valódi műalkotások előállítása, kereskedelme okoz – mindannyiunknak. A szerzők megállapítják: „A technika fejlődése magával hozza a reprodukciót, és a sorozattermelésben azonos tárgyak sokasága születik meg, hogy viszonylagossá váljon az eredeti és a hamis közötti megkülönböztetés, mivel a reprodukció kiszorítja az előbbi. Reméljük, hogy nem így lesz, és a művészet történeti, filozófiai és nyomtani értelemben is mindig megőrzi majd egyéni, eredeti jellegét.”

2010-ben a technika, a társadalmon belüli feszültségek, a gyűlölet, a globalizált világ, a megbékélés és jóvátétel lehetőségei, valamint a bűnözés ára foglalkoztatta az intézet kutatóit. Az éves intézeti munkát reprezentáló tanulmánykötet záró tanulmánya, Mészáros Ádám *Titkos gondolatok* című írása, mindeme témák és problémák summázataként, az elfedés, elleplezés és provokáció jelenségét járja körül – dogmatikai oldalról. A szerzőnek az „ihletet” a tanulmány megírására a korrupció témakörében végzett kétéves kutatása adta. „A dolgozatban felvetett jogintézmények közötti kapcsolat a titok, valaminek az elleplezése, elfedése. Ez ugyanúgy lehet a bűncselekmény elkövetésére ösztönző provokatív szándék, mint a bűnüldözési célú információszerzés titkos módja.” A hangsúlyt a szerző ezúttal erre a két intézményre helyezi.

A világ megismerése, a világról, az ember működéséről való gondolkodás, a tudomány bizonyosan nem valamiféle egyenes vonalú fejlődés szerint írható le. Gyakorta körbejárunk csupán, hibát hibára halmozva, és szerény lehetőségeink korlátai figyelmeztetően intenek a kellő alázatra. A huszonegyedik század kriminológiájának egyik eminens feladata, hogy a deviáns emberi magatartás megismerésére és megértésére törekvés cselekvő folyamatosságát fenntartva bizonyítékalapú (*evidence based*) tényeket tárjon fel és szolgáltatson a döntéshozók és a köz számára egyaránt. Bizonyosan nem véletlen, hogy a kriminológiai gondolkodás karrierje a tizenkilencedik századtól ível fel, némiképpen egybeesve egyebek között a tudományos lélektan

önállósodásával, majd a humanisztikus gondolkodás erősödésével. Aki bűnről szól, egyúttal az erényről is beszél, aki bűnt kutat, egyidejűleg a bűntől való szabadságot is keresi. Az elmúlt másfél száz évben elképesztő sebességgel változtak, javultak az emberi létezés fizikai, technikai feltételei Európában, és ha nem is ezzel a gyorsasággal, mégis látványosan erősödött, „tömegesedett” a minden értelemben szabad és félelemmentes emberi lét iránti vágy és ennek köznapi, illetve tudományos artikulálása. S bár a szkeptikus hagyomány vonzóbb a dogmatikusnál, minden kétellyel együtt is olybá tűnik, a kriminológia törekvése, útkeresése – eredményei erejétől függetlenül – fontos része ennek a folyamatnak.

Újabb kötetünket abban a reményben ajánlom a kollégák és az eredményeink iránt érdeklődő olvasók figyelmébe, hogy az elmúlt esztendő kutatási tevékenységét bemutató kiadvány figyelemfelkeltő gondolatokat, érveket, ismereteket nyújt, meggyőző és használható adatokat szolgáltat számukra, és a publikált munkák továbbgondolásra érdemesek.

Budapest, 2011. április

Virág György